

**CONFESSIONAL FACTOR OF THE GENESIS OF COSSACKS
AUTONOMY AS A PART OF POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH**

The article analyzes the basic principles and ways of forming the idea of Cossack autonomy in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the end of the XVI - the first half of the XVII c. Principles of self-government as an important factor of autonomy were created on Zaporozhian Sich. They led to the emergence of political projects in which the leading role was played by the Zaporozhian Army. The Cossacks' struggle for rights and privileges coincided in time with the intensification of the confessional issues in Ukraine. The union of the Cossack elite with the Orthodox hierarchs contributed to the awareness of the positions of both sides in the conditions of Polish expansion. Protection of Orthodoxy occupied an important position in the mottos of their leaders during the Cossack rebellions.

At the same time calls for the creation of the Cossack autonomy within the Polish-Lithuanian Commonwealth were increasingly spreading and have been finally established with the unfolding of the Liberation War.

Key words: *Ukrainian Cossacks, Cossack autonomy, Orthodoxy, Zaporozhian Host, spiritual hierarchs.*

Отримано: 18.10.2017

УДК 94(477) «17/18»

Тарас Чухліб

**«УСІ ЖИТЕЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОРОДИ...»:
мовна та свідомісна еволюція поняття «народ» у
Війську Запорозькому (друга половина XVII ст.)**

У статті розкривається термінологічна сутність історичного словосполучення «Українний/Український Народ». На основі історично-лінгвістичного аналізу й інших методів дослідження текстів офіційної документації Війська Запорозького другої половини XVII ст. вчений підсумовує: тогочасне розуміння слова «народ», що йшло від архаїчного

сприйняття народу як окремого етносу, який проживав у східних воєводствах Корони Польської та південно-східних воєводствах Великого князівства Литовського еволюціонувало у напрямі назви об'єданого Військом Запорозьким державного об'єднання усіх суспільних станів, тобто можна говорити про початковий процес творення протягом середини – другої половини XVII ст. ранньомодерної української нації.

Ключові слова: Військо Запорозьке, «народ», «Україна», «Український Народ», «Руський Народ», Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, ранньомодерна нація.

Як не дивно, але питанню функціонування поняття «народ» (а також – «руський/рутенський народ», «козацький/козакоруський народ» «український/українний народ», «малоросійський/малоруський народ») в офіційному дискурсі Війська Запорозького до цього час було присвячено досить мало наукових публікацій. Свого часу видатний український історіософ Іван Лисяк-Рудницький у рецензії на книгу відомого англійського історика Філіппа Лонгворта відзначав «...Лонгворт вважає, що «національність була ретроспективно приписана українським козакам XVII ст., хоча немає свідчень того, що вони її усвідомлювали» [24, с. 335]. Свідчень, існування яких Лонгворт так поспішно заперечує, маємо величезну кількість. Їх можна знайти у тогочасних державних документах, міжнародних угодах, офіційному й приватному листуваннях, хроніках і мемуарах, літературних творах і навіть народних піснях. Немає найменшого сумніву, що українці XVII ст. були цілком свідомі своєї відмінності від турків і татар, поляків і москалів» [7, с. 55]. Окрім того, в одній з своїх статей історик Френк Сисин зазначав, що «після 1648 р. терміни «козацький», «руський», «український» стали майже синонімами... Козаки почали представляти землі України і руські національні інтереси» [13, с. 67-76]. В іншій своїй розвідці канадський вчений зауважував, що «як і визначення «нація», нові терміни щодо держави (панство) і батьківщини (отчизна) були запозичені з польської мови і застосовувалися також щодо Русі та України» [12, с. 52].

У зв'язку з висновками знаних попередників, звернімо увагу на генезу уживання гетьманами і старшиною Війська

Запорозького у середині XVII ст. такого слова як «народ», а також інших лексем, які були синонімічно близькими до того, що розуміли під «народом» правителі новоутвореної держави Східної Європи разом зі своїм оточенням.

20 липня 1648 р. гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький писав у листі до московського воєводи, князя С. Болховського: «Ми їм [ляхам] до кінця не віримо, **яко хитрим людям**, бо вони нас так миром і присягою своєю не раз зраджували. Стоїмо Військом своїм Запорозьким під Константиновом і чекаємо їх (представників Корони Польської. – Т. Ч.) з комісією. Поглядімо, яку комісію схочуть з нами мати: там оттуль, з Польщі пишуть до нас, просячи про мир і про згоду, а **тут по ближніх городах, де наша Русь православна християни живуть**» [10, т. III, с.253 – 254]. Отже, Богдан Хмельницький відрізняв поляків («хитрих людей») від «русі», яких гетьман сприймав не інакше як «православних християн».

У процесі революційного «іншування» себе від іншого, або ж відрізняючи «своє» від «чужого» гетьман досить вдало протиставляє «Русь» та «Руський народ» «Польщі». У лютому 1649 р. уряд Війська Запорозького запропонував комісарам Корони Польської такі вимоги (у викладі їхнього представника В. М'ясковського подається польською мовою): «Naprzod, niewola, którą cierpi **nasz naród Ruski** gorzej Tureckiej...; Tak i teraz jedna **Ruś starożytna greckiego zakonu**, władcyctwa u wszystkie cerkwie aby w **narodzie Ruskim** wszędzie w Koronie i po Litwie zostawały. Imienia Uniej żeby nie było, tylko rzymski a grecki zakon, tak jako się **zachowała Ruś z Polską**; ...nie tracąc ludzi naszych chrześciańskich, braci naszych, dla Uniej...; Wojewoda Kijowski by był **narodu Ruskiego** i zakonu greckiego..., a między swieckimi kastellana i wojewodę Kijowskich Ruś mieli dla przestrzegania wiary naszej i **praw narodu Ruskiego**» [10, т. III, с. 332, 333]. У даному випадку козацька старшина вирізняла окремий «наш руський народ», який був для неї «нашим» і терпів «неволю» як «старожитна Русь грецького закону».

Стосовно політико-правового становища «руського народу» засвідчує текст однієї з міжнародних угод, яка готувалася ще урядом Богдана Хмельницького, але з огляду на його смерть, була підписана його наступником – Іваном

Виговським. У жовтні 1657 р. між Військом Запорозьким і Шведським королівством була укладена угода, де проголошувалося, що «Найясніший Король Швеції нехай визнає і проголосить Військо Запорозьке з підвладними йому провінціями **за вільний народ і нікому не підлеглий**, і цю свободу й інтереси боронитиме проти усіх ворогів» [8] (*Переклад з латинської на українську мову: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.Х. – К., 1998. – С. 63-66. Узгоджено з сучасним перекладом Мирослава та Олеси Трофимуків за виданням: Україна – Швеція: на перехрестях історії. – С. 176-180).*

У документі під назвою «Перелік пунктів і покірних прохань, які подає Його Милість Ясновельможний гетьман Війська Запорозького **разом з усім Військом Запорозьким і Народом Руським** Його Королівській Милості і всій Речі Посполитій від 1659 року» [9, с. 329-339] (польською: «Komissja na oddanie dobr do rąk i dispozycji ludziom religiej starogreckiej prawosławnej nie unijackiej..., tak w Koronie, jako i w W. X. Lit. Po miastach, miasteczkach i wsiach tak J. Kr. Msci, jako i dziedzicznych szlacheckich, **poki język narodu Ruskiego zasiąga**; ...i cerkwie, **poki narod Ruski zachodzi**, nie mianowali») в пункті першому відзначалося: «Просить Його Милість Пан Гетьман з усім Військом, щоб відповідно до Гадяцької комісії унія була скасована де-факто, грецька релігія заспокоєна і **весь народ Руський** повністю втихомирений згідно з проведеним розслідуванням комісії, [результати] якого будуть перелічені нижче...; щоб унія так у Короні, як і в Великому Литовському князівстві була знесена привселюдно постановою, і коли б хтось у Короні або в королівстві чи в спадкових добрах переховував уніатів і за їхньою допомогою **гнобив Руський народ**...; щоб панове уніати не мали можливості **цькувати Руський народ** клепами; ...Просить Його Милість Пан Гетьман з військом Запорозьким про **стан шляхетський українських жителів**, щоб, згідно з Гадяцькою комісією, уряди, починаючи від найвищого рангу аж до найменших земських і ґродських, після того, як помруть теперішні їхні посідачі, надавати посади і будь-які уряди людям грецької віри...; У воєводстві Руському, Волинському і Подільському урядовцями і службовцями земськими і ґродськими повинні бути по черзі

раз римо-католицької, а інший раз – грецької віри; ...Тому, коли хтось хотів би (чого не розуміємо) гнобити **наш вільний народ** тим, що чого немає в Гадяцькій комісії, того не можемо просити, щоб нас тим не гнобили, бо **вільний народ до вільного добровільно приходить** і єднається, і чого треба, про це просить; ...Через те, що **народ шляхетський грецької віри** вельми зубожів...; Як би це не було, але то саме **в Україні сила полягає у військовій дисципліні...**, щоб Й[ого] М[илість] Пану Гетьманові була надана повна влада над усім рицарством, шляхтою, що є **в Україні**, щоб він мав право війни...; щоб не доходили **на Україні** до заворушень і ускладнень на випадок...; щоб **на Україні** не доходило до вибуху заворушень...; Щоб якнайшвидше **українські обивателі** почали володіти маєтностями його королівської милості, які є **в Україні**, просить його милість пан гетьман з військом, щоб у Короні вакансії приділяли насамперед римо-католикам. ...З тих маєтностей Речі Посполитої, які згідно з Гадяцькою комісією, після смерті теперішніх посідачів мають відійти до **українних обивателів...**» (польською: «Komissja na oddanie dobr do rąk i dispozitiej ludziom religiej starogreckiej prawosławnej nie unijackiej..., tak w Koronie, jako i w W. X. Lit. Po miastach, miasteczkach i wsiach tak J. Kr. Msci, jako i dziedzicznych szlacheckich, **poki język narodu Ruskiego zasiąga**; ...i cerkwie, **poki narod Ruski zachodzi**, nie mianowali») [9, с. 329-339].

У листі туровського полковника Війська Запорозького К. Виговського до литовського князя Б. Радзивіла від 3 червня 1659 р. неодноразово згадувалося про «руський народ», який підлягав гетьманові Війська Запорозького: «...Щоб не було без шкоди і **Руському народову**; ...Міг мати користь і **Руський народ**, і стародавня його релігія; даси до виконання Й[ого] М[илості] Пану **Гетьману Військ Запорозьких** ...і для **цілого нашого Руського народу** немає нічого такого» [1]. У даному контексті «Руський народ» є «нашим» для полковника Війська Запорозького так само як і «Україна». Повідомляючи короля Речі Посполитої про складення своїх гетьманських повноважень, Іван Виговський писав: «А що **в тому народі**, не звиклому до дотримання присяги, важко і небезпечно мені було...» («А że **w tym narodzie**, nie nawykłym do dotrzymania przysięgi, trudno y niebezpieczno mi było dosiadać, złączywszy

garść ludu mego zaciagowego z Wojskiem». В іншому листі до короля Яна II Казимира від 29. XII. 1659 р. колишній гетьман Іван Виговський вживає термін «народ»: «...o pospiech w Ukrainę requirere principem, boć **to ten narod**, który częstego przez posły i listy vocowania do spolnej requirit roboty» (Памятники, издаваемые Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – Т. III. – К., 1898. – С. 403-404) [10, с. 371].

1 серпня 1659 р. у листі до московського воєводи О. Трубецького гетьман Іван Виговський писав, що він «і все Військо Запорозьке для заспокоєння кровопролиття в **християнському народі**, прислали в Путивль людей добрих і значних...; Адже тільки для заспокоєння міжусобиці в **Українні городи** прийшли» [2, т.VI, с. 292-293]. «...Дивуємося тому не по малу, що Ваша Милість, уродився з нами разом **вільним народом і згодувався заодно в Україні** (в іншому варіанті листа – «Малій Росії»), **отчизні нашій**, а проливаючи через немалий час кров свою за вольність усього Війська Запорозького, тепер сам добровільно піддається в неволю і з нами, **браттями своїми**, з якими разом хліб їли [і] їсте та проти усіякого неприятеля стояли, війну ведете і на **своїх же кровних ближніх** наступаєте» [2, т.XV, с. 406.], – читаємо у колективному листі генеральної старшини Війська Запорозького від 1 липня 1659 р. з-під Конотопу до наказного гетьмана «Його Царської Величності» Івана Безпалого. (Очевидно, що при перекладі листа з «білоруського письма» на російську мову XIX ст. упорядники 15-го тому «Актів ЮЗР» замінили означення «Україна» на «Малу Росію» (Див.: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 36).

Згідно з твердженням Юрія Хмельницького (гетьманський лист до Київського митрополита Діоніса Балабана від 13 березня 1660 р.) «Україна» та «Українські городи» перебували під захистом «Його Царської Величності», а тому король Речі Посполитої не мав на них права: «Тільки щоб Король Його Милість Польський і Річ Посполита **в городи** Його Царської Величності **Українські** війська свого коронного не прислав, **народ наш гноблячи і Україну** собі з **іншими Малоросійськими городами привласнюючи**, які невдало попередники їх були **у княжат Руських** насильно з рук видерли» (польською: «[...] Tylko żeby krol Jego M[ył]o[s]ć Polski i

R[ec]z[po]sp[ol]ita w horody Jego Car[skiego] Wiel[ic]zestwa] *Ukrainskie* wojska swego koronnego nie zsyłał, *narod nasz* irytując i *Ukrainę* sobie z inszemi Małorossyjskimi horodami przywłaszczając, ktore niesłusznie antecessorowie ich byli xiażetom Ruskim gwałtem z rąk wydarli») [10, т. III, с. 422]. З даного уривку тексту можна зрозуміти, що в «Україні» проживав «наш народ», який перед тим «гнобили» не тільки в «Україні», але й «інших Малоросійських городах», що у давні часи належали «Руським княжатам».

У черговій дипломатичній «Інструкції» послам Війська Запорозького до короля Речі Посполитої Яна II Казимира від 9 грудня 1660 р. гетьман Юрій Хмельницький писав, «щоб жовніри, Їх Милості, що **перебувають нині в Україні** на службі Їого Королівській Милості і Речі Посполитої, не були тягарем для **українних людей...**» (гольською: «[...] Aby żołnierze ich mm., w Ukrainie pod ten czas na usłudze je. k. m. i Ryptej będąci, ciężej nie byli ludziom Ukrainnym») [10, т. IV, отд. III, с.54 – 55; 15, с. 170, 172]. 10 лютого 1661 р. сосницький сотник Василь Омеляненко до московського боярина П. Салтикова: «...Спостерігаючи наступ великий від неприятелів наших Ляхів і Татар, які добре наступали на **народ наш**, і віру нашу православну хотіли нас викорінити, чого їм Боже не допоможи» [2, т.V, с.46.].

У листі гетьмана Юрія Хмельницького до Івана Сірка від 20 липня 1662 р. з Чигирин: «...Так і нині хочемо, щоб у тому в полях, як можете, заворушення Татарам учинили, щоб не до кінця народ наш погибав...» [2, т. VII, с. 336.]. 11 серпня того ж року гетьман скаржився королеві Речі Посполитої, що не може на «своїх слабких плечах таку важку ношу, не вистачає ні сил, ні надії утримувати Українних людей від подиху вітру коливаючи...» (польською: «...Na swoich nie udolnych ramionach tanlam dzwigając mołem, y ludzi Ukrainnych od lada wiatru chwiejących się zatrzymywac») [10, т. IV, отд. III, с. 192]. У посланні генерального писаря Павла Тетері до короля від 10 грудня 1662 р. зустрічаємо такий вираз про «підозру народу того місцевого до Речі Посполитої», а також щодо «диких звичаїв тих людей» (польською: «...Nie omylna narodu tego Suspicia do Rzptej; ...dzikie ugłaskać tych ludzi humory») [11, т. IV, отд. III, с. 243].

У липневому універсалі 1663 р. до жителів Війська Запорозького на «з того боку» Дніпра гетьман Іван Брюховецький неодноразово вживає слово «народ». Цей універсал був адресований «**Усьому Православному Руському Пречесному Народові Обох Станів**, духовного і світського, і усіякого звання урядним і посполитим **людям**, як старшим тік і Черні, **братії нашій** милій по містах і Селах, з того боку Дніпра проживаючому» [11, т. IV, отд. III, с. 371-372]. Гетьман хвилювався з-за того, що «деякі особи, найбільше старшина... нічого доброго **народові** [не робила]» [11, т. IV, отд. III, с. 372], що «безбожні старшини» доводять «гноблений **люд** до згуби і убожства» [11, т. IV, отд. III, с. 374]. При цьому по тексту універсалу Іван Брюховецький неодноразово вживає щодо вищеперерахованих «станів» таке звертання як «**братія наша**» («з вами, **братія наша мила**, в добрій приязні бути», «сподіваємося на вас, **братія наша**», «а подивіться, **братія наша**» тощо), а також такі вирази як «братолюбна приязнь», «братерська милість».

18 жовтня 1663 р. лівобережний гетьман Іван Брюховецький видав універсал до жителів правобережного Війська Запорозького в якому неодноразово згадує слова «народ» та «братія» [15, с. 302]. У першому випадку: «Усьому преславному **християнському Малоросійському народу** обидвох духовного і мирського чинів людям, старшині і черні, **братії нашій милій** по городам і по селам, на тій стороні Дніпра проживаючому, єдиновірним святої Східної Церкви, **матері нашої єдиноутробним синам...**». У другому: «Не тільки сусідні всі народи, але і сама Ваша Милість, браття наші милі..., коли **руське ім'я на собі від предків своїх носите...**». У третьому: «Доколи світ світом, до того **лях русину братом бути не може**». А нині відлучившись від нас, **єдиноутробної братії** своєї...». У четвертому: «А залишив давніх предків козацьких і **всього Руського народу** з ляхами заводи...; що **народу нашому Руському** велике поругання від ляхів».

31 жовтня 1663 р. Іван Брюховецький видав ще один універсал до жителів Правобережжя, який розпочинався такими словами: «Усій старшині і черні, возлюбленій **нашій братії**, рицарським і простим людям, живущим по городам і селам по ту сторону Дніпра, як **одновірній і єдиноутробній**

братії нашій, вигодуваній одновірною груддю тієї ж єдиної святої Східної Церкви, матері нашої...» (польською: «Wszystkiej Starszynie y Czerni *braciej naszej* miłej rycerskim i pospolitym ludziom, po Horodach y Wsiach na tamtej stronie Dniepra mieszkającym, jako *jednowiernej, y jednownętrznej Braci* naszej prawowiernemi piersiami jedynej teyże S. Wschodniej Cerkwie Matki naszej wykarmionym») [11, т. IV, отд. III, с. 378]. Далі йшлося про таке: «...Визнати мусите, що на поганина проти християнина воюєте, що за ворога давнього **руського**, за ляха на **брата єдиноутробного** руку піднімаєте..., так само мислили татарам і ляхам **християнський народ** під шаблю підвести...; покладаємося на Бога, що жодна **нога ворожа з України не втече**, якщо ми будемо разом» [11, т. IV, отд. III, с. 379-381].

У листі Івана Брюховецького до царя від 11 листопада 1663 р. була й така фраза: «Б'ю чолом про прибавку ратних людей Вашої Царської Величності на тих ворогів, які на викорінення усього **Руського народу нашого православного** усі сили і умисл свій постановили, понеже проти короля Польського **в Україні** тепер, чого раніше цього не бувало, потрібно приготуватися строєм, тому що добре, що при королю малі сили» [2, т. V, с. 191].

23 березня 1664 р. у черговому універсалі Івана Брюховецького до правобережців: «...за віру християнську, і за церкви Божі, і за **весь народ православний**, озброївшись проти короля, йдуть прямо на нього, з великим соромом і від усіх навколишніх монархів доганою **з України вийшов**. Далеко **з України** король і його військо **відступили**... Що може бути сумнішим за **іновірних Ляхів**, давніх, справжніх споконвічних і природних ворогів **Руського народу нашого**, коли ми **єдиновірна братія** об'єднаємося в **братерський союз**... А також і **ворог Україну залишив**, тоді під цей слухний час до нас схиляйтеся...» [11, т. IV, отд. III, с. 420-425]. У черговому посланні до короля від 29 травня Тетеря писав, що він «намагався змінити до кращого становища **в Україні голів народу**» (польською: «...W tym czasie ad meliorem dispositionem w Ukrainie animos plebis») [11, т. IV, отд. III, с. 439].

Восени того ж року у таборі під Лисянкою на козацькій раді було ухвалено документ під назвою «Інструкція послам

Війська Запорозького, відправленим на Варшавський звичайний сейм, який відкрився 26 листопада того ж самого року» [4, арк. 545-586]. Його поруч з іншими старшинами другим підписав «Петро Дорошенко Осавул В[ійськ] Й[ого] К[оролівської] м[илості] Генеральний». У ньому містилися 75 пунктів, які відображали бажання козацької старшини упорядкувати релігійні, політичні, економічні, освітні, військові взаємовідносини між «**Україною**», «**Українським народом**» (на відміну від текстів Гадяцької і Чуднівської угод в «Інструкції» ці етноніми вживалися як відповідники «землі Руської» та «народу Руського»), «гетьманом», «Військом Запорозьким» з одного боку та «королем» і «станами Речі Посполитої» - з іншого.

«...З усім миром християнським припадаючи, слізно прошу: умилосердитися ви Великий Государ, Ваша Царська Пресвігла Величність, над **християнським народом**, а звольте від жорстоких **Лядських і бусурманських рук** церкви Божі і вірних православних християн ратними людьми з Севська і з Білгорода оборонити» [4, арк. 241-242], – йшлося у листі Івана Брюховецького до Москви від 21 січня 1665 р. У березневому листі до московського воєводи Б. Хитрово гетьман Брюховецький вживав таку лексичну конструкцію як «християнські люди»: «Також деякі міста вогнем і мечем були переможені, села всі і млини попалені, а **християнські люди** одні потрапили у вічний полон бусурманський, а інші від жорстокого меча погинули...» [6, с. 159–164]. 15 листопада того ж року полковник Стародубського полку Олександр Острянин повідомляв гетьмана Івана Брюховецького: «...З **єдиного прародителя** з благодаттю святого хрещення від святої води і Духа **народжені, яко єдині братія вольні** і без порушення були» [6, с. 63].

У лютневій 1666 р. «Інструкції» правобережного Війська Запорозького на сейм Речі Посполитої окрім всього йшлося про «постраждалих **українських людей**», яким під час постоїв докучало «військо наше піхотне, серденяцькі і запорозькі полки» (гольською: «Woysko nasze piechotne, półki serdeniackie u Zaporozkie, ponieważ ludziom zniszczonym *Ukrainskim* stanowiskami dokuczali»). У цьому ж документі також писалося, що не тільки в **Україні**, але в Короні і в

Великому К[ня]зівстві Литовському і де тільки **греко-руський православний неуніатський наш народ знаходиться**» (польською: «...nie tylko w Ukrainie, ale w Koronie y w Wielkim Xztwie Litewskim y gdziekolwiek graecoruski prawosławny niewniacki znayduie sie nasz naród»). Ще в одному лютневому посланні до царя Олексія Михайловича за 1666 р. гетьман Іван Брюховецький писав: «...Молю з усім вірним Військом Вашої Царської Пресвітлої Величності Запорозьким і **з усім Малоросійським миром православним християнським** пресвітлого Вашого Государева Престолу, щоб милостивим батьківським Вашої Царської Пресвітлої Величності радінням і заступленням **Малоросійський народ** [17] ...; силами своїми на Малоросійські і Великоросійські ваші Царської Пресвітлої Величності городи» (У царській грамоті-відповіді на ім'я гетьмана Івана Брюховецького від 26, VI. 1667 р. кілька разів згадувалося слово «Україна»: «...А те переписчики были посланы не **на раздражение в Украине народом**, но на лутчее успокоение, за доношением вас боярина нашего и гетмана...; в чем мы Великий Государь, Наше Царское Величество, яко над всеми вернейши вам и **всему посполству** поверили, и без всякого оскорбления людцкого тогда и ныне надеемся **между людьми в Украине** содержать...» [2, т. VI, с. 206]. По суті, у цьому гетьманському листі вперше на офіційному міжнародному рівні вживалася така лексична конструкція етнополітичного змісту як «увесь мир православний християнський Малоросійський», що уточнювалася такою виразною лексемою як «Малоросійський народ».

21 травня 1667 р. кошовий отаман Остап Васютенко писав з Коша до Гадяча: «Є нам дуже весна теперішня до великої печалі і кручини належна, коли не бачимо, щоб до **цілості** (про термін «цілість» див. нижче – Т.Ч.) **усього Малоросійського народу нашого** мала поміч від кого була:... що і той, який нам хліб до цього давав, нині камінь замість цього умислив подати...; щоб **нашу Отчину** до останнього розорення привести» [2, т. VI, с. 293-294]. 15 вересня до гетьмана Петра Дорошенка пише листа архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель у якому вживає словосполучення «наші славні Російські [і] **Українські народи країні**», а також про те до якого «великого розорення

і урону **Україна прийшла і народи** [для] війська зменшилися» [2, т. VI, с. 229-230]. Саме православному ієрарху Інокентію Гізелю належить пріоритет у вживанні словосполучення «український народ»: «Усім то є зрозуміло, що **той наш Український народ**, почавши між собою брань і не союз...; щоб **той народ наш** православному одновірному монархові, Його Царській Величності, з'єднався...; **християнські народи великі Грецькі, Словенські** і багато вигублені і **наш Руський народ** у всі кінці землі у неволі запровадженій...; міцні городи свої поблизу Запорозжя і **нашої України** побудували» [2, т. VI, с. 229-230]. Як бачимо, процес творення ентополітичного понятійного апарату був досить складним, адже навіть в одному листі населення, яке було підконтрольне Війську Запорозькому та Православній Церкві називалося по різному – «Український народ», «наш народ», «Руський народ», «християнський народ».

20 грудня 1667 р. гетьман Дорошенко разом з митрополитом Йосифом Тукальським у листі до київського московського воєводи П. Шереметева висловлювали своє невдоволення наслідками укладеного Андрусівського перемир'я: «І про **Малоросійську землю обопольних Задніпрських народів** постанову вчинили і від Війська Запорозького не тільки, щоб послам повеліли бути, і відома про ту постанову не учинили, і тим де Великі Государі договірство порушили...; І про той же учинений мир між християнськими государями усіх благ до **Малоросійського народу** і великий спокій сподіваємося» [2, т. VI, с. 239] (З царської грамоти московському воєводі в Ніжині Івану Ржевському від 18. II. 1668 р.: «А мы оба великие государи християнские, под обороною крепкою постановленья, имея союз и слученья сил, **всєя Украину** заступати и обороняти...; на **оборону Украины** и с бояры нашими и воеводы многие рати посланы с Москвы» [2, т. VII, с. 45]. У грамоті Олексія Михайловича до Війська Запорозького Низового від 8. III. т. р. близько десятка (!) разів уживається слово «Україна», зокрема: «...От вихождения бусурманских [сил] **в Украину**...; отвращая Крымские войны **от Украины**...; что бусурманы **в Украину** не приспели...; о великом промысле впредь **обороны Украины**...; вашею верною службою **в Украине**» [2, т. VII, с. 49]. У відповіді полковника Григорія Дорошенка і писаря

Лукаша Буслевича на статті московського стряпчого В. Тяпкіна від 20 січня 1668 р. читаємо: «І гетьман Виговський і уся їх військова старшина і духовні стани руками своїми підписали на том, що **усій Україні обопольних народів Дніпра**, окрім Його Королівської Величності, ні у якого Великого государя християнського у підданстві не бути...» [2, т. VI, с. 249; 3, с. 191-192]. Власне, цей вислів засвідчував той факт, що старшина Війська Запорозького поширювала назву «Україна» як на Лівобережжя так і на Правобережжя. При цьому термін «народ» використовувався в множині і застосовувався щодо маркування підвладного правобережним та лівобережним гетьманам населення Війська Запорозького. Звертає на себе увагу і практика одночасного уживання представниками генеральної старшини стосовно підвладної Війську Запорозькому території таких локалізаційних лексем як «Малоросійська земля обопольних народів Дніпра» та «уся Україна обопольних народів Дніпра».

Відповідаючи на пропозицію московського стряпчого В. Тяпкіна про обрання гетьмана представники гетьмана Петра Дорошенка наголошували на тому, що «над козаками на гетьманство, на полковництво, на сотництво і на усілякі уряди обирали їм козакам своїх природніх і старих козаків, кого військом полюблять, а іноземців і **не природнім українським дітям** ні в які начальства і уряди не вибирати; а зараз у Великого Государя, Його Царської Величності, вибраний в гетьмани не **природній український козак**; також де і інші полковники і урядники у Його Царської Величності над козаками багато іноземців, Волохи і не **природні козаки...**» [2, т. VI, с. 250-251]. Отже, «природні українські діти» та «природні і старі козаки» протиставлялися «іноземцям» і «волохам», що засвідчувало наявність як етнічного так і соціального «іншування» у середовищі провідної старшини Війська Запорозького, тобто існування уявлень щодо розмежування між етносом «українських дітей» та «іншими» – «неукраїнськими», а також між станами «козаків» та «некозаків». Остання претензія стосувалася, несправедливого обрання, на думку правобережців, на гетьманську посаду Демка Ігнатовича (Многогрішного), який хоча й пройшов усі «кар'єрні щаблі» Війська Запорозького, але

все ж таки походив з «поспольства», адже він був народжений у простій селянській родині.

В одному універсалі до жителів Новгород-Сіверщини за лютий 1668 р. гетьман Іван Брюховецький писав: «...Москалі з нами хитро поступають, бо з ляхами помирившись, з обидвох рук, це є їхнє московське і лядське, нас Військо Запорозьке **і весь Український народ християнський вигубляти, і Україну, отчизну нашу**, до основання розоряти постановили... Но за згодою усієї старшини і черні Війська Запорозького радою, оних з **Українських кріпостей** зігнати умислили зараз...; щоб ми про **таке московське і лядське нам в Україні** неприхильному намірі знали, приготовлену пагубу чекати, а самих себе і **весь Український народ** до знаного упадку про себе не переживаючи приводити мали...; уже за милістю Божою із знатних **Український кріпостей** неприятелів москалів наших промислом... повиводили; **Україна, отчизна наша мила** знищена і добробутне людське життя розорилася...» [16, арк. 33-34 зв.; 2, т.VII, с.40-41]. 30 квітня 1668 р. Петро Дорошенко повідомляв московського воєводу П. Шереметєва: «...Між **народом же християнським** зовсім не бажаю кровопролиття» [2, т. VI, с. 254].

А тому, зважаючи на розділ України згідно з положенням Андрусівського перемир'я, Петро Суховієнко у жовтні 1668 р., закликає правобережних і лівобережних українців до єднання проти зовнішніх ворогів: «... І **всьому єдиноутробному**, на цьому і тому боці Дніпра проживаючому, **християнському народові**, об'являю і повідомляю і застерігаю, щоб ви в союзі і собою милої любові і милості **братерської** зв'язані міцно, твердо і непорушно перебуваючи» [2, т. VII, с. 84-86].

У дипломатичній «Інструкції» Івану Дуб'язі, харківському полковнику, послу до Москви від 9 листопада 1668 р. відзначалося: «...Воеводы чтоб над **нашими люд[ь]ми** в тех городах не были, в которых живут казаки, буде в котором бол[ь]шом городе полковник, в меншом сотник или атаман, а над **всенародием** войт имеет бытии, по **извычаю нашему Украинскому**. Не для чего иного и Серко, с городами соединяясь, **на Украину** вдаль пошел» [2, т. VII, с. 115]. 1 січня 1669 р. в дипломатичній «Інструкції» посла Війська

Запорозького на чолі з П. Забілою до московського царя писалася: «...**Від нас Війська Запорозького і від усього народу християнського Малоросійського...**» [2, т.VIII, с. 23-27; 15, с. 484, 486].

Досить цікавим, з точки зору уживання слова «Україна» є закличний лист шляхтича Феофіла Бобровича, якого Петро Дорошенко зумів перетягнути на свій бік. Отже, 20 січня 1669 р. він пише: «Господи Боже, погибель усім вам старшим і меншим, отцям і маткам, молодим і старим і всьому **єдиноутробному братству моєму посполитому Українському**, на цьому і на тому боці Дніпра проживаючому християнському народу!; ...Усім твоїм люблячим **сином моєї єдиноутробної братії, усьому православному народу, в Україні живущим**, прогашаю...; як колись козаків **на Україну** цього боку тільки один полк був...; знести **бідну Україну** постановили, від чого, як милу свою в ній же народжених, **отчизну і вас всіх одного плоду будучих**, і від ситцевої пагуби остерігаю і відводжу...; **матко мила отчизно, бідна Україна...**» [2, т. VII, с. 46-48]. Очевидно, що при складанні цього листа автор використовував за зразки для його написання відомі патріотичні універсали Івана Брюховецького та Петра Суховієнка за 1668 р. Зробити такий висновок можна зробити з огляду на уживання Ф. Бобровичем таких понятійних словосполучень як «матка мила отчизна», «вас всіх від одного плоду будучих», «бідна Україна», «погибель усієї України» тощо. Однак він також застосовує й нові, порівняно з універсалами Брюховецького і Суховієнка, лексеми з прикметником «Український/Українний».

У лютому 1669 р. полковником Яковом Лизогубом було написано листа до переяславського полковника Дмитрашки Райчі: «А Петро Дорошенко святого миру між обома сторонами братолюбства і **з'єднання бажає...**; і розуміє він, що і гетьман Дем'ян Ігнатович не захотів би того утверджувати **роздвоєння між Україною**, яка нікому тоді з **українських людей** [як] в минулі часи не буде корисною, точно **чужим народам** на користь» [2, т.VIII, с.115]. Дмитрашко Райча відповідав, що «бажає бути у зєднанні; а що **в Україні** розрив учинився, і то не є від Петра

Дорошенка, але від Івана Брюховецького і від інших» [2, т. VIII, с. 116].

15 лютого 1669 р. Демко Ігнатович пише листа московському цареві з Седнева: «...У вас, Великого Государя Нашого, Вашої Царської Пресвітлої Величності **з усіх сторін і націй і з України** завжди бувають відомості» [2, т. VIII, с. 128]. У травень т. р. у «Статтях на яких Дорошенко піддався Турському султану» у ст. 9 читаємо: «А як відомо **руський народ** нині розділений в різних країнах людей, а мають єдину і ту ж віру з Греками, не тільки у цих країнах, але і в інших частинах і по границях, зокрема з єдиної країни Перемишля, Самбора і від града Києва і далі навіть на дванадцять миль з другими країнами, з річки Вісли, і з іншими третіми країнами, зокрема від Мемна, і з четвертої країни від Севська і Путивля, всі суть козаки» [2, т. VII, с. 219]. У ст. 11: «А як відомо **народ Руський не має іншого язика крім природного**» [2, т. VII, с. 219].

6 травня 1669 р. гетьман Петро Дорошенко писав до московського воєводи Г. Ромодановського: «...Токмо узників на Москве, в ссылке и в заключении будучих, **братия, приятели и кровные Украинския люди** на меня досаждают...; доколе с Москвы их племянники могли в отеческия страны возвратити; и хотя **в Малороссийском народе** уряд гетманства на себе ношу» [2, т. VII, с. 185]. 10 липня 1669 р. Демко Ігнатович писав до московського царя: «...З **усім християнським народом** про швидкі посилки і про указ...» [2, т. IX, с. 34-35].

У політико-публіцистичному творі «Пересторога Україні», який було написано невідомим автором наприкінці 1660-х рр. неодноразово вживалося поняття «народ». При цьому під «народом» можна було зрозуміти як «українців» так і «козаків»: «Всілякі в інтрата **українці** на себе беруть, від чого шаліючи, **яко народ** простий і безрозумний, унівець обернулися. Панувати бовем їм не можна і жоден монарха того їм не позволить, аби простий народ монархам мав бути рівним сусідом, чого і Бог не дав простакам. Коли ж **українці** такого є розуму благого, що хотіли бути, що неподобно, аби над ними не було монарха жодного, ані зверхності якої, яка б не припустила без карання злості жодної... Що побачити може кожний поза границею московською, як живуть **українці** на

вольностях...; Же **козаки** самі **Україну** згубили, до спустошення своїм не радінням і глупством приправили, ані її утримуючи і правлячи, як інші мудрі **народи**, **Україною** не можуть і не вміють; А скоро обваруєш віру і все, що належить вірі і церквам і всілякому народові згідно пактів Гадяцьких, або і варувань якщо буде при цареві, завжди **українці** посли, тоді тобі **вся Україна** вічно і вірно голдувати буде...; А тільки пильно то варувати **Україну** треба, же не треба сидіти і убезпечати на турецькі і татарські оборони, бо поляки коли колвек, якщо не мечем при допомозі московській, тоді з королівства Польського поступивши, туркам і татарам відлучить їх від **українців**, же не будуть **козакам** помогать турки і орди» [14, с. 133-137].

27 січня 1670 р. напередодні підтвердження Андрусівського перемир'я частина козацької еліти у складі наказного гетьмана Я. Лизогуба, лубенського полковника Г. Гамалії, наказного чернігівського полковника І. Пригари, полковників кількох кінних полків М. Раєвського, І. Вербицького, І. Шульги зверталися до сотників, городових отаманів та населення одного з лівобережних полків із закликом підтримати гетьмана Петра Дорошенка, який «Милістю Божою і своїм щирим старанням привів було **усіх українських людей по обох боках Дніпра і Військо Запорозьке до повного бажаного братерства й одності**» [2, т. IX, с. 181-185]. У травні того ж року в дипломатичній «Інструкції» Війська Запорозького (П. Дорошенка) послам на Острозьку комісію відзначалося: «п.12. Доми, хутори, фільварки і всілякі землі козацькі від всяких купно поборів і податків, які б не були **з України на всенароддя** накладені...; п.21. Митрополита Київського, щоб оного, його ж всі духовні і мирські **Руського православного Українського народу** чини з гетьманом і з Військом Запорозьким вільним вибором виберуть пастирем...; і усі **чини православно-російські Українські** не дозволяють...» [2, т. IX, с. 196-208].

Стосовно генези понятійного творення такої мовної конструкції як «українські люди», то історик Т. Вілкул відзначала синонімічність функціонування лексем «народъ/народи» і «людие» у творах ще літописців Русі-України, а також зробила висновок, що у текстах давньоруського часу (XI – XIV вв.) близько 10 тисяч разів

зустрічається слово «людие» і тільки близько 300 разів – «народъ» [5, с. 53]. При цьому дослідниця звернула увагу на полісемантичність уживання слова «народъ» під яким на той час розуміли такі значення як «люди», «толпа», «населення», «сторона», «племя» тощо. Очевидно, що давньоукраїнські книжники уживаючи такі лексеми як «народ» і «люди» копіювали і перекладали їх з грецьких церковних текстів [5, с. 62]. Окрім того, звертає на себе увагу та обставина, що у цьому та в інших випадках дані словосполучення у багатьох випадках застосовувалися при написанні із займенником «усі/всі».

* * *

Отже, існував досить великий семантичний ряд для позначення гетьманами і старшиною Війська Запорозького у другій половині XVII ст. підвладного їм населення у колишніх східних воєводствах Речі Посполитої за допомогою: слів – «народ», «народи», «всенародіє», «люди», «приятелі», «діти», «поспільство», «жителі/обивателі», «братія» (Означення «братія» може означати усе населення підвладне гетьманам Війська Запорозького, включно з жінками і дітьми, а може тільки козаків – Т.Ч.), «українці»; простих словосполучень – «руський народ», «українний/український народ», «малоросійський народ», «вільний народ», «шляхетський народ», «пречесний народ», «місцевий народ», «наш народ», «український християнський народ», «православний народ», «єдиноутробні сини», «єдиноутробна братія», «єдиновірна/одновірна братія», «наша братія», «природні діти», «природні українські діти», «православні християни», «кровні люди», «християнські люди», а також складних словосполучень – «сини єдиноутробної братії, усього православного народу, в Україні живуцого», «усі українські люди по обох боках Дніпра і Військо Запорозьке», «усіх, одного плоду будучих», «усе вірне Військо Запорозьке і весь мир Український Малоросійський», «люди православні християнський народ, особливо Військо Запорозьке старожитне [і] їх місця [-] славне низове Запорожжя», «єдиноутробне братство посполите Українське», «все Військо Запорозьке з усім християнським народом» тощо.

При цьому «народ» в мовному тезаурусі гетьманів і старшин Війська Запорозького означувався такими «модернізованими» семантичними маркерами: по-перше,

етнополітичним як «наш», «мій», «той»; по, друге, етнічним – «руський», «рутенський», «український», «малоросійський», «малоруський» (при цьому усі ці прикметники застосовувалися до одного ж і того ж територіального об'єднання жителів); по-третє, ранньонаціональним – «єдиноутробний»; по-четверте, релігійним – «християнський», «православний», «одновірний», «греко-руський православний неуніатський»; по-п'яте, соціальним – «народ обох станів» (тобто світський і духовний) та «шляхетський народ» (вища верства), «природні українські козаки» (військова верства); по-шосте, політичним – «вільний»; по-сьоме, соціополітичним – «простий»; по-восьме, територіальним – «обопольні народи», «задніпрські народи», «українські народи», «місцевий народ», «тутейший народ» (у цих словосполученнях виразно проступало політичне розділення підвладних гетьманам жителів на тих, що жили на Правобережжі, і тих хто мешкав на Лівобережжі); по-дев'яте, міжнародно-територіальним – «крайні народи» (стосовно Польщі, Московії чи Туреччини) тощо.

Частота вживання слова «народ» збільшується у 1660-х рр. і саме у цей час в офіційному дискурсі Війська Запорозького поступово починають з'являтися такі словосполучення як «український народ», «українські люди», «українські діти». Ці синтаксичні понятійні маркери тільки з вигляду мали географічне наповнення, а насправді окреслювали етнічну сукупність людей на певній території. З «легких рук» Інокентія Гізеля (1667) та Івана Брюховецького (1668) лексична конструкція «український народ» невдовзі перетворюється на стійке словосполучення.

У цей час слово «народ» тільки починало ставати узагальнюючою категорією етнічного та політичного визначення населення Війська Запорозького. Проміжною ланкою виступали окремі лексичні моделі – *«Україна і Військо Запорозьке»*, *«Військо Запорозьке і увесь християнський народ»*, *«всі українські люди по обох боках Дніпра і Військо Запорозьке»*, *«уся Україна обопільних народів Дніпра і усе Військо Запорозьке»* тощо. Розуміння слова «народ», що йшла від архаїчного сприйняття народу як окремого етносу, який проживав у східних воєводствах Корони Польської та південно-східних воєводствах Великого князівства Литовського еволюціонувало у напрямі назви об'єданого Військом

Запорозьким державного об'єднання усіх суспільних станів, тобто можливі говорити про початковий процес творення протягом другої половини XVII ст. ранньомодерної української нації.

Термін «народ» також означав сукупність православних християн, а «Україна», так само як і більш старовинна «Русь», з точки зору офіційних представників Війська Запорозького була заселена людьми, які входили до «християнського народу». У багатьох випадках поряд з іменником «народ» уживався займенник «наш», щоб відокремити «своє» від «чужого». Зокрема, прикметник «український» починає стосуватися «нашого звичаю» та «руської мови» і саме у такому розумінні окреслює поле культурних відмінностей «свого» від «чужоземного».

Джерела та література:

1. Архів Головний актів давніх у Варшаві. – Ф. «Архів дому Радзивілів», від.V, №18112/4.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: [В 15-ти т.]. – СПб., 1861 –1892.
3. Бантыш-Каменский Д. Источники малороссийской истории. – Т.1. – 1858.
4. Бібліотека Музею Чарторийських у Кракові. – Од. зб.402.
5. Вилкул Т. «Людьє» и князь в конструкциях летописцев XI – XIII вв. – К., 2007.
6. Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. – Ч. I. – 1858.
7. Лисяк-Рудницький І. Дослідження з козацької історії //Він же.Історичні есе.–К.,1994.– Т.1.
8. Національний архів Швеції. – Ф. «Cosacica», ч.1; Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Ч.III. – Т.VI. – К.,1908. – С.332 – 337; Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII – XVIII століття) / Упор. Ю. Савчук. – К., 2008. – С.64-70.
9. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ. – Т. ССІІ. – Львів, 1991.
10. Памятники, издаваемые Киевскою комиссией для разбора древних актов. - К., 1898. – Т. III.

11. Памятники, издаваемые Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – К., 1898. – Т. IV. – Отд. III.
12. Сисин Ф. Поняття нації в українській історіографії 1620-1690 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – К., 1992.
13. Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації // Український історичний журнал. – 1995. – № 4.
14. Український історичний журнал. – № 5. – 1991.
15. Універсали українських гетьманів. – Київ-Львів - 2004.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. КМФ – 7, оп.1, од. зб.492.
17. Словами «народ», «народи» ще у біблійних текстах позначали територіальне об'єднання людей, яке походило від спільного прабатька (Ерусалимский К. Понятия «народ», «Росия», «Руская земля» и социальные дискурсы Московской Руси конца XV–XVII в. // Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – Новое время / Под ред. М. В. Дмитриева. – Москва, 2008. – С.137-179). За часів князівської Русі під цими словами могли також розуміти окремі зібрання людей (Вилкул Т. В. «Людьє» и князь в конструкциях летописцев XI–XIII вв. – Київ, 2007. – С. 52).
18. Longworth P. The Cossacks. – New York, Chicago, 1970.

References

1. Arhiv Golovnyj aktiv davnih u Varshavi. – F. «Arhiv domu Radzyviliv», vid.V, №18112/4.
2. Акты, odnosjashhyesja k ystoryu Juzhnoj y Zapadnoj Rossyy: [V 15-ty t.]. – SPb., 1861 – 1892.
3. Вантыш-Каменский D. Ystochnyky malorossyjskoj ystoryu. – Т.1. – 1858.
4. Bibilioteka Muzeju Chartoryjs'kyh u Krakovi. – Od. zb.402.
5. Vylkul T. «Ljud'e» y knjaz' v konstrukcyjah letopyscev XI – XIII vv. – К., 2007.
6. Ystochnyky malorossyjskoj ystoryu, sobrannyye D. N. Вантыш-Каменским. — Ch. I. – 1858.
7. Лысяк-Рудныц'кыj I. Doslidzhennja z kozac'koi' istorii' // Vin zhe. Istorychni ese.–К.,1994.–Т.1.

8. Nacional'nyj arhiv Shvecii'. – F. «Cosacica», ch.1; Arhyv Jugo-Zapadnoj Rossyy, yzdavaemyj vremennoj kommysyeju dlja razbora drevnyh aktov. – Ch.III. – T.VI. – K.,1908. – S.332 – 337; Ukrai'na – Shvecija: na perehrestjah istorii' (XVII – XVIII stolittja) / Upor. Ju. Savchuk. – K.,2008. – S.64 – 70.
9. Oljanchyn D. Punkty Ivana Vygovs'kogo ukrai'ns'kym poslam na varshavs'kyj sejm 1659 roku // ZNTSh. — T. CCII. — L'viv, 1991.
10. Pamjatnyky, yzdavaemye Kyevskoju kommysyeju dlja razbora drevnyh aktov.-K.,1898.–T. III.
11. Pamjatnyky, yzdavaemye Kyevskoju kommysyeju dlja razbora drevnyh aktov.-K.,1898.–T. IV. – Otd. III.
12. Sysyn F. Ponjattja nacji' v ukrai'ns'kij istoriografii' 1620 – 1690 rr. // Ukrai'na: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'. – Vyp.1. – K., 1992.
13. Sysyn F. Hmel'nychchyna ta i'i' rol' v utvorenni modernoi' ukrai'ns'koi' nacji' // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1995. – № 4.
14. Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – №5. – 1991.
15. Universalny ukrai'ns'kyh get'maniv. – Kyi'v-L'viv - 2004.
16. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny v m. Kyjevi. – F. KMF – 7, op.1, od. zb.492.
17. Clovamy «narod», «narody» shhe u biblijnyh tekstah poznachaly terytorial'ne ob'jednannja ljudej, jake pohodylo vid spil'nogo prabat'ka (Erusalymskyj K. Ponjatyja «narod», «Rosya», «Ruskaja zemlja» y socyal'nye dyskursy Moskovskoj Rusy konca XV–XVII v. // Relygyoznye y etnycheskye tradycyy v formyrovanny nacyonal'nyh ydentychnostej v Evrope. Srednye veka – Novoe vremja / Pod red. M. V. Dmytryeva. – Moskva, 2008. – S.137–179). Za chasiv knjazivs'koi' Rusi pid cymy slovamy mogly takozh rozumity okremi zibrannja ljudej (Vylkul T. V. «Ljud'e» y knjaz' v konstrukcyjah letopyscev XI–XIII vv. – Kyiv, 2007. – S. 52).
18. Longworth P. The Cossacks. – New York, Chicago, 1970.

**«ВСЕ ЖИТЕЛИ УКРАИНСКОЙ ПОРОДЫ ...»:
языковая и сознательная эволюция понятия «народ» в
Войске Запорожском (вторая половина XVII в.)**

В статье раскрывается терминологическая сущность исторического словосочетания «украинные / Украинский народ». На основе историко-лингвистического анализа и других методов исследования текстов официальной документации Войска Запорожского второй половины XVII в. ученый заключает: тогдашнее понимание слова «народ», что шло от архаического восприятия народа как отдельного этноса, который проживал в восточных воеводствах Короны Польской и юго-восточных воеводствах Великого княжества Литовского эволюционировало в направлении названия объединенного Войском Запорожским государственного объединения всех общественных состояний, то есть можно говорить о начальном процессе создания в течение середины - второй половины XVII в. ранней современной украинской нации.

Ключевые слова: Войско Запорожское, «народ», «Украина», «Украинский народ», «Русский народ», Богдан Хмельницкий, Петр Дорошенко, раннемодерная нация.

Taras Chukhlib

**"ALL RESIDENTS OF UKRAINIAN BREED ...": linguistic
and conscious evolution of the concept of "people" in the
Zaporozhian Army (second half of the XVII century)**

The article reveals the terminological essence of the historical phrase "Ukrainian / Ukrainian People". On the basis of historical-linguistic analysis and other methods of studying texts of official documentation of the Zaporozhian Army of the second half of the XVII century. the scientist concludes: the then understanding of the word "people", which went from the archaic perception of the people as a separate ethnic group living in the eastern provinces of the Crown of the Polish and southeastern provinces of the Grand Duchy of Lithuania, evolved in the direction of the name of the Zaporizhzhya State Unification All-Public Unified Army states, that

is, one can speak of the initial process of creation during the middle - second half of the XVII century. an early modern Ukrainian nation.

Key words: Zaporozhian Army, "People", "Ukraine", "Ukrainian People", "Rus People", Bogdan Khmelnytsky, Petro Doroshenko, Early Modern Nation.

Отримано: 28.11.2017

УДК 94(477)“1770-1774”

Геннадій Шпитальов

ДУНАЙСЬКА ФЛОТИЛІЯ (1770-1774 рр.)

Метою дослідження є реконструкція процесу формування і бойової діяльності Дунайської флотилії в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. Досягнення поставленої мети потребувало вирішення наступних дослідницьких завдань, а саме: 1) визначити місце Дунайської флотилії у планах російського уряду і вищого командування під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр.; 2) з'ясувати особливості формування і проблеми будівництва флотилії; 3) конкретизувати функції і особливості бойової діяльності флотилії; 5) показати значення діяльності Дунайської флотилії у справі вирішення Чорноморської проблеми у 2-й пол. XVIII століття.

Об'єктом дослідження даної роботи є Дунайська флотилія періоду російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Предметом дослідження є військова служба Дунайської флотилії 1770-1774 рр. Територіальні межі дослідження визначаються Дунайським театром бойових дій 1770-1774 рр. і включають території Південної України, Молдови, Румунії і Болгарії. Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному дослідженні недостатньо розробленої у вітчизняній і зарубіжній історіографії теми формування і військової діяльності Дунайської флотилії в російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. Матеріали роботи можуть бути використані при розробці проблем суднобудування, військової діяльності річкових флотилій Чорноморського басейну, історії запорозького козацтва, а також при розробці узагальнюючих